

SANAATTI RAWAJLANDIRIWDA TÁBIYIY SHÁRAYAT HÁM TÁBIYIY RESURSLARDIŃ POTENCIALLARI

Iskenderov Alisher Bazarbaevich

Saliyev Erkin Polatbay uli

Abdiramanov Baxtiyar Saġiydulla uli

Ájiniyaz atındaġı Nókis mámleketlik pedagogika instituti,

Berdaq atındaġı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

E-mail: alisher-iskenderov@mail.ru

ANNOTACIYA

Ekonomikalıq reformalardı jáne de joqarı basqıshqa kóteriwdi támiyinleytuġın ústin turatuġın wazıypalar qatarında ayaqlardı kompleks rawajlandırıw ilajların izbe-iz dawam ettiriw zárúrligi belgilengen.

Gilt sózler: industrial-agrar, ekonomikalıq reformalar, region ekonomikası, ximiya hám neft-gaz tarawı.

Qaraqalpaqstan Respublikası industrial-agrar respublika bolıp esaplanadı. Ózbekstan Respublikası ekonomikasında Qaraqalpaqstan Respublikasınıń ornı jıldan-jılğa jaqsılanbaqta. Onıń úlesine Ózbekstannıń JIÓ niń 3,7 %, sanaat ónimleriniń 3,9 %, xızmet kórsetiw tarawınıń 3 % hám awıl xojalıġı ónimleriniń 4 % i tuwrı keledi.

Sanaat strukturasını jetilistiriw processinde mineral shiyki zattan nátiyjeli paydalanıw, olardı tereń qayta islew, texnologiyalıq processlerdi jetilistiriw, shıǵındılargá tiykarlangan básekige shıdamlı, ónimler túrin kóbeytiw máselelerine itibar qaratiwımız zárúr. Haqıyqattan da, ekonomikalıq reformalar processinde tarmaqlar strukturasını jetilistiriw arqalı ayaqlardıń ekonomikalıq potencialın kóteriw zárúrli wazıypalardan biri esaplanadı.

Ózbekstan Respublikası Prezidenti Sh. Mirziyoyev aytıp ótkeni sıyaqlı, “birinshi nábette, ekonomikanı reformalaw hám erkinlestiriw boyınsha islerdi jáne de kúsheytiw, onıń tarmaqları hám tarawlarında baslangan strukturalıq ózgerislerdi jedellestiriw kerek”¹.

---

¹ Выступление Шавката Мирзиёева на торжественной церемонии вступления в должность Президента Республики Узбекистан на совместном заседании палаты Олий Мажлиса //«Народное слово», 16 декабря 2016 года, №248 (6653).

Házirgi sharayatta region sanaatınıń rawajlanıwına tómendegi faktorlar tásir kórsedi:

-aymaqlardıń sanaat rawajlanıwı dárejesin tómendetiw ushın aymaqta ámeldegi mineral-shiyki ónim resursların ózlestiriw;

-tarmaqlı strukturanı jetilistiriw, yaǵnıy diversifikatsiya qılıw esabına aymaqtıń sanaat potencialın asırıw;

-aymaqlardıń sociallıq-ekonomikalıq rawajlanıwın támiyinlew;

-tábiyiy resurslardan aqılǵa muwapıq paydalanıw hám ekologiyalıq qáwipsizlikti támiyinlew;

-keleshek áwladlar ushın tábiyiy baylıqlardı asıraw;

-Qaraqalpaqstan hám wálayatlar jergilikli byudjetleri dáramatların bekkemlew hám keńeytiw;

-region ekonomikasın milliy hám jáhán ekonomikasına salıstırǵanda bekkemlew;

-jańa jumıs orınlarını jaratıw, xalıq bandlıǵın támiyinlew, onıń turmıs dárejesin asırıw;

-xalıqtıń sanaat ónimlerine bolǵan zárúriyatın qandırıw hám basqalar.

1991-jılı Ózbekstan Respublikası gárezsizlikke eriskennen keyin, bazar qatnasıqlarına ótiw shárayatında xalıq xojalıǵınıń barlıq tarawları qıyınshılıqlarǵa ushıradı. Ayırım tarawlarda úzilisler, páseyiwler júz bergen bolsa, ayırım tarawlar ulıwma ónim beriwdi toqtattı. 1990-2000-jıllar aralıǵında kóplegen tarawlarda páseyiw jaǵdayları ushıraydı. Biraq, keyingi jıllarda alǵa ilgerilewler bar ekenligin kóriwimizge boladı. Sebebi respublikada shet eller menen birgelikte bir neshe qospa kárxanalar dúzildi. Bunday kárxanalardı kóplep qurıw, ásirese, ximiya, neft-gaz sanaatında, qurılısta bunday iri kárxanalardıń qurılıwı arqalı respublikamızdıń ekonomikasın kóteriwe erisildi.

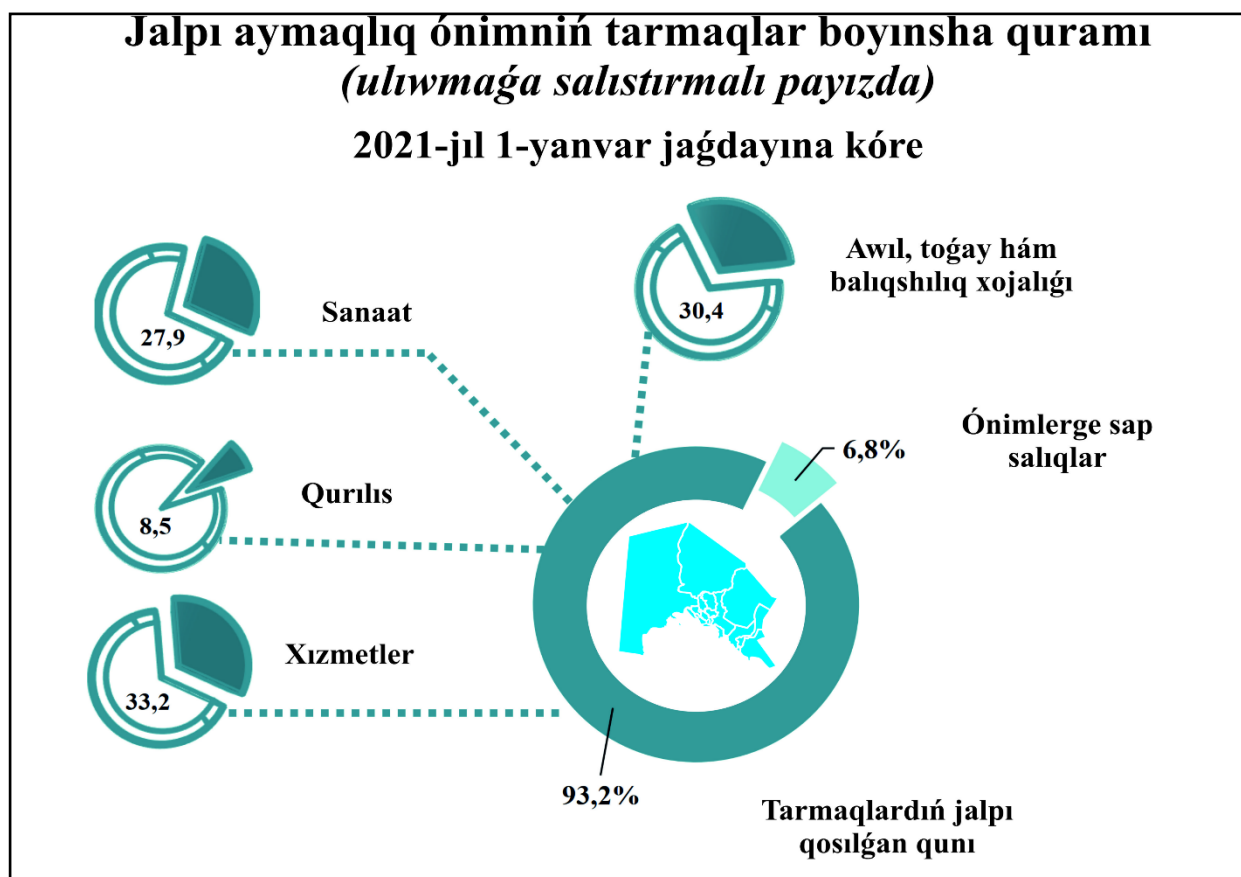
Solay etip, házir respublikada energetika, neft-gaz, ximiya, qurılıs materialları, jeńil, azıq-awqat sanaatı tarawları, awıl xojalıǵınıń diyqanshılıq hám sharwashılıq tarawları qalıplesken.

Qaraqalpaqstan Respublikasınıń xalıq xojalıq tarawlarında jaqın waqıtlarǵa shekem awıl xojalıǵı úlken rol oynanǵan bolsa, házirgi kúnde sanaat hám xızmet kórsetiw tarawlarınıń áhmiyeti artıp barmaqta.

2021-jıl 1-yanvar maǵlıwmatları boyınsha Qaraqalpaqstan jalpı ishki óniminiń 27,9 % sanaatta, 30,4 % i awıl, toǵay hám balıqshılıq xojalıǵında, 33,2 % i xızmetler tarawında, 8,5 % i qurılısta, 6,8 % i ónimlerge sap salıqlardan alınǵan¹.

¹ Turdimambetov I., Joldasov A., Iskenderov A., Uzaqbaev Q. Qaraqalpaqstan ekonomikalıq hám sociallıq geografiyası. Ulıwma bilim beriw mektepleri oqıtıwshıları ushın metodikalıq qollanba. Nókis 2022.

1-súwret

Ótken ásirdiń ortalarınan baslap respublikamız aymaǵınan ótkerilgen temir jol, avtomobil jolları, gaz qubırlarınıń ótkeriliwi sanaattıń rawajlanıwına úlken xızmet etti. Búgingi kúnde Qaraqalpaqstanda Ózbekstan kólemindegi Taqıyatas GRESi, Qońırat soda zavodı, dúnya júzilik kólemedeǵı Ústirt gaz-ximiya kompleksi sıyaqlı kárxanalar jumıs alıp barmaqta.

Qaraqalpaqstan Respublikasında Ózbekstan energetika sistemasında óz ornına iye Taqıyatas GRESi jaylasqan. 2020-jıl dawamında GRES 4 357,1 mlrd kvt/saat elektr energiya islep shıǵarǵan bolıp, bul 2020-jılda Ózbekstanda óndirilgen ulıwma elektr energiyaniń 6,7 % i esaplanadı. Búgingi kúnde Taqıyatas GRESi Qaraqalpaqstan Respublikası menen Xorezm wálayatın elektr energiya menen támiyinlep kelmekte. 2020-jıl dawamında Ózbekstan Respublikasında 49,74 mlrd. m³ tábiyiy gaz qazıp alınǵan bolsa, sonıń 2,61 mlrd. m³ tábiyiy gaz (5,32 %) Qaraqalpaqstan Respublikası úlesine tuwrı kelmekte. Ózbekstanda, sonıń ishinde Qaraqalpaqstanda 2020-jılda tábiyiy gaz qazıp alıw COVID-19 virusı sebebinen pútkil dúnyada ámel qılǵan karantinniń sebebinen azaydı. 2018-jıldıń 12 ayı dawamında Ózbekstan Respublikasında 61,6 mlrd. m³ gaz qazıp alınǵan bolıp, sonnan 9,9 mlrd m³ (16,6 %) gaz Qaraqalpaqstan Respublikası úlesine tuwrı kelgen.

Keyingi jillari Qaraqalpaqstan Respublikasiniń sanaatında Qońrat soda zavodi hám Ústirt gaz-ximiya kompleksiniń qurılıwı, Qaraqalpaqstandı Ózbekstannıń ximiya hám neft-gaz tarawı rawajlanǵan ayaqlarınıń birine aylandırdı.¹

Respublikamız awıl xojalıǵında sońǵı jillari úlken ózgerisler júz bermekte. Gárezsizlik jillarında paxta jeke hákimshiliginiń biykar etiliwi, ásirese, keyingi bes jılıqta paxta jıyım terimindegi májbúriy miynetten pútkilley waz keshilgenligi, klasterlerdiń shólkemlestirilgenligi úlken tariyxıy waqıyalar qatarına kirdi. Qaraqalpaqstan Respublikası awıl xojalıǵında barǵan sayın sharwashılıqtıń úlesi kóbeymekte. Prezidentimiz tárepinen arqa rayonlarda sharwashılıqtı rawajlandırıw boyınsha qararları nátiyjesinde bul rayonlarda sharwashılıq tarawları rawajlanbaqta.

Qaraqalpaqstan Respublikasında keyingi jillari xalıqqa xızmet kórsetiw tarawları jaqsı rawajlanbaqta. Transport, sawda, finans xızmetleri, bilimlendiriw tarawları xızmet kórsetiwdiń ulıwma úlesinde úlken áhmiyetke iye. Qaraqalpaqstan Ózbekstannıń turizm tarawı tez pát penen ósip kiyatırǵan aymaǵı esaplanadı.

Qaraqalpaqstan Respublikasında sanaat tarawları ótken ásirdeń 20–30-jıllarına tuwrı keledi. Moynaq balıq zavodi respublikamızdaǵı tuńǵısh sanaat kárxanası esaplanıp, ol 1926-jılı iske tústi. Balıq zavodi 1940-jılı konserva kombinatına aylandırıldı.

Respublikamız aymaǵında 1950-jıllardan baslap paxta jetisitiriwdiń kóbeyiwi nátiyjesinde paxta tazalaw zavodları hám may zavodları iske tústi. Ekinshi jer júzilik urısı tamamlanǵannan keyin xalıq sanınıń ósiwiniń nátiyjesinde, úy-jayǵa bolǵan talaptıń artıwı sebepli gerbish zavodları, úy-jay kombinatları iske túsirildi.

1950–1960-jıllari Buxara – Ural, Orta Aziya – Oray gaz qubırlarınıń tartılıwı, Charjau – Qońrat – Beynew temir jol liniyalarınıń iske túsiwi Qaraqalpaqstannıń geografıyalıq jaylasqan ornın bir qansha qolaylastırdı, sanaat tarawların rawajlandırıwǵa keń múmkinshilikler berdi.

1961-jılı Taqıyatas GRESiniń birinshi hám ekinshi gezektegi quwatlarınıń iske túsiwi Qaraqalpaqstandı industriallastırıwǵa úlken xızmet etti.

Qaraqalpaqstan Respublikasında 2020-jıldıń yanvar-dekabr aylarında 14 144,8 mlrd. swmlıq (2021-jıl 1-yanvar jaǵdayına 1,35 mlrd. AQSH dolları) sanaat ónimleri islep shıǵarılǵan bolıp, sanaat islep shıǵarıw indeksi ótken jıldıń usı dáwirine salıstırǵanda 104,1 % in quraydı. Sanaat islep shıǵarıw quramında eń úlken úles islep shıǵarıw sanaatı úlesine tuwrı kelip, onıń jámi sanaat islep shıǵarıwındaǵı úlesi 85,7 % ti quraydı. Statistikalıq esap-sanaqlar boyınsha 2020-jıldıń yanvar-dekabr aylarında kishi karxana hám mikrofirmalar tárepinen islep shıǵarılǵan sanaat ónimleri kólemi 2 201,8 mlrd.swm muǵdarında (jámi sanaat ónimleri kóleminiń 15,6 %) bahalanadı

¹ . Искендеров А.Б., Абдираманов Б.С. Жанубий Оролбўйидаги табиий газ конларидан фойдаланиш масалалари // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. October 2022. P.335-339

hám sanaat islep shıǵarıw indeksi 2019-jılǵa qaraǵanda 138,6 % ti quradı. Sonday-aq, jeke tártiptegi isbilermenler hám úy xojalıqları tárepinen islep shıǵarılǵan sanaat ónimleri kólemi 1 180,3 mlrd. swm muǵdarında (8,3 %) esap-sanaq qılındı. Ónimler islep shıǵarıwdıń eń úlken kólemi islep shıǵaratuǵın (qayta isleytuǵın) karxanalarǵa tuwrı kelip, islep shıǵarıw kólemi 12 127,0 mlrd. swm bolıp, jámi sanaat ónimleri islep shıǵarıwdaǵı úlesi 85,7 % ti quraydı. Sonday-aq, esabat dáwirinde jámi sanaat ónimleri islep shıǵarıw kóleminde elektr, gaz, puw menen támiyinlew hám hawanı kondiciyalaw iskerlik túri boyınsha 1 795,7 mlrd.swm (jámı sanaat ónimleri islep shıǵarıwdaǵı úlesi 12,7 %), taw-kán sanaatı hám ashıq kánlerdi islew iskerlik túri boyınsha 149,8 mlrd. swm (1,1 %) hám de suw menen támiyinlew, kanalizaciya sisteması, shıǵındılardı utilizaciya qılıw iskerlik túrleri boyınsha 72,3 mlrd.swm (0,5 %) ónimler islep shıǵarılǵan.

Ekonomikanı tereńlestiriw sharayatında sanaatın tarmaq strukturasını jetilistiriw aktual máselelerden biri bolıp tabıladı. Bul ilajlardıń ámelge asırılıwı respublika aymaqlarında ekonomikalıq teń salmaqlılıqtı támiyinlew, sociallıq-ekonomikalıq hám ekologiyalıq mashqalalardı jumsartıw, adamlardıń turmıs dárejesin kóteriw ushın shárayat jaratıw imkaniyatın beredi.

PAYDALANILǵAN ÁDEBIYATLAR DIZIMI: (REFERENCES)

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Тошкент, “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 29 б.
2. Выступление Шавката Мирзиёева на торжественной церемонии вступления в должность Президента Республики Узбекистан на совместном заседании палаты Олий Мажлиса //«Народное слово», 16 декабря 2016 года, №248 (6653).
3. Бектемиров К.К. Устойчивое развитие регионов экологического кризиса: Методология и инструментарий применения в Приаралье. Т.: Фан, 2006. - С. 53.
4. Искендеров А.Б., Абдираманов Б.С. Жанубий Оролбўйидаги табиий газ конларидан фойдаланиш масалалари // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. October 2022. P.335-339
5. Умаров Е. Оценка природно-ресурсного потенциала для повышения эффективности сельского хозяйства. Нукус, 2009.
6. Umarov E. Qaraqalpaqstannıń ekonomikalıq hám sociallıq geografıyası. Nókis. 2011
7. Turdimambetov I., Joldasov A., Iskenderov A., Uzaqbaev Q. Qaraqalpaqstan ekonomikalıq hám sociallıq geografıyası. Ulıwma bilim beriw mektepleri oqıtıwshıları ushın metodikalıq qollanba. Nókis 2022.